

Митець пізнається завдяки тим творчим законам, за якими він діє сам. Коли відійдемо від канонів реалістичного мистецтва й спробуємо розпізнати персонажів, не як соціально типізованих, а як носіїв певних символів, що різноаспектно відбивають усю гаму внутрішнього світу автора-оповідача, тоді постає інше сприйняття твору. «Блакитний роман» передає нам драматичну дисгармонію становлення нового суспільства, коли в ім'я майбутнього гуманізму приносяться сьогочасні жертви, коли людина страждає на зіткненні почуття й обов'язку. І все це передається засобами симфонічної оркестровки стилю.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Символізм, образно кажучи, лише відлунням пройшовся в українському мистецтві й цілком органічно поєднався з неоромантизмом та імпресіонізмом, притаманним національному характерові, породжуючи колоритне явище – «орнаментальну прозу».

Неординарною уявляється нам постать Михайличенка-письменника. Успішно розвиваючи традиції вітчизняної й західноєвропейської класики, як митець він простував невторованими шляхами. У нього є цілком реалістичні, із розгалуженим динамічним сюжетом повісті, оповідання, новели, етюди, перейняті щирою симпатією до знедолених. Є низка цікавих публікацій, цілком несподіваних для тогочасної української літератури, які насичені образами казково-фантазмагоричними, витончено-загадковими. Як писав М. Зеров, маючи на думці «Блакитний роман»: твір, мовляв, талановитий, написаний «зі справжнім ліричним піднесенням», але в багатьох місцях неначе зашифрований [1, 64].

Труднощі, що виникають при читанні й розгляді окремих творів Г. Михайличенка, не можуть затьмарити головного – їхнього високого та світлого пафосу, щирої людяності, готовності автора і його героїв усе віддати для добра й щастя трудящих у боротьбі за волю й славу України.

Список використаної літератури

1. Бурляй Ю. Спогади сестри [С.В. Михайличенко (Підгасць) про брата – письменника Г. Михайличенка] / Юрій Бурляй // Слово і час. – 1994. – № 11–12. – С. 63–64.
2. Васьків М. Два українські «кольорові романи»: порив «ins Vlaai» і «Червоний» порив / Микола Васьків // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. пр. Вип. 15 / упоряд. Михайло Конончук. – К. : Твім інтер, 2003. – С. 3–15.
3. Ковалів Ю. Українська література періоду національно-визвольних змагань / Юрій Ковалів // Неопалима купина. – № 3–4. – 2007. – С. 55–96.
4. Кирчанів М. «Блакитний роман» Гната Михайличенка і проблеми ранньої історії радянської модернової літератури / М. Кирчанів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.google.com/ua/search>
5. Сенік Л. Роман опору: Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності / Сенік Л. – Л. : Академічний експрес, 2002. – 239 с.
6. Тимофеев А. В. Семантика блакиті в українській літературі 1910–1930-х років : монографія / Андрій Тимофеев. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2010. – 212 с.
7. Українське слово. Хрестоматія української літератури ХХ ст. : у 4 т. / [упоряд. В. Яременко]. – К. : Аконт, 2001. – Т. II. – 800 с.

Статтю подано до редколегії
28.02.2012 р.

УДК 821.161.2 Кононович – 3/ «19»

Т. В. Мегеря – аспірант Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Інтертекстуальність у системі поетики роману Леоніда Кононовича «Чигиринський сотник»

*Роботу виконано на кафедрі української літератури
ОНУ ім. І. І. Мечникова*

У статті досліджено сукупність інтертекстуальних модуляцій у романі «Чигиринський сотник», що характеризують одну з присутніх граней поетики твору як явища постмодерної культури.

Ключові слова: інтертекстуальність, автоінтертекст, мотив, історичні матриці.

Мегеря Т. В. Интертекстуальность в системе поэтики романа Леонида Кононовича «Чигиринский сотник». В статье изучается совокупность интертекстуальных модуляций в романе Леонида Кононовича, которые характеризуют одну из существенных граней поэтики произведения как явления постмодерной культуры.

Ключевые слова: интертекстуальность, автоинтертекст, мотив, исторические матрицы.

Megerya T. V. Intertextuality in the Poetics System of Novel «Chigirin Sotnik» by Leonid Kononovych. In this article we study the set of intertextual modulations in the novel by Leonid Kononovich, which characterize one of the essential faces of the poetics of the work as a postmodern cultural phenomenon.

Key words: intertextuality, autointertext, motive, historical matrixes.

Постановка наукової проблеми та її значення. Перспектива другого тисячоліття провокує письменників до переосмислення всієї історії людства в цілому. В умовах хаосу різносторонніх підходів до потрактування історичних подій Леонід Кононович у своїх прозових творах на прикладі конкретних ситуацій художньо осмислює еволюцію настроєвих та поведінкових мотивацій героїв у контексті різних історичних уламків минулого: за тоталітарного режиму в романі «Тема для медитації» й новелі «Зимова казка» і в часи пострадянської України (здебільшого це надреалістичні детективні романи «Феміністка», «Кайдани для олігарха», «Я, зомбі»). Сучасний письменник, відомий своїми кардинальними поглядами на долю нації та провокаційними підходами до її зображення, через гостроту думок стимулює читача долучитися до переосмислення подій і зробити свої власні висновки, незалежні від заангажованих історичних джерел. Сучасний прозаїк наполегливо нагадує про важливість збереження українцями історичної пам'яті.

Новий виток творчості письменника-новатора відкрив роман про події часів національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького «Чигиринський сотник», дебютна частина якого вийшла в журналі «Сучасність» 2009 року й, за визначенням самого автора, – це лише «перша частина масштабного проекту» [3, 18]. Цей роман поки що залишається маловивченим, між тим потребує детального дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Тема національно-визвольної війни не нова в українській літературі, раніше її піднімали у своїх творах чимало українських письменників, зокрема Тарас Шевченко («Великий льох»), Пантелеймон Куліш («Чорна рада»), Ліна Костенко («Маруся Чурай», «Берестечко») та ін. Кожний із названих творів різниться розстановкою авторських акцентів на безпосередньому висвітленні історичних подій часів Хмельниччини. І тільки Леонід Кононович задумав переповісти ту епоху в жанрі казки, використовуючи відстояні й апробовані віками прийоми читабельності тексту. Це пов'язано з первинним задумом письменника – написати твір для дітей, смаки яких, як відомо, задовольнити дуже складно. Але у творчому процесі план видозмінився, виявилось, що тематика несе в собі занадто потужний смисловий пласт.

Слід відзначити, що семантичне поле роману не обмежене суто історичною документалістикою (це значною мірою звузило б вибір і застосування художньо-зображального інструментарію). Автор роману «Чигиринський сотник» уникає часопросторових рамок, події в його текстах завжди перебігають у декількох хронотопних площинах, що дає трьохвимірну проекцію певної події та продукує численні варіанти для дослідницьких потрактувань художньо-смислової полімірності роману. Інтертекстуальний метод стосовно сюжетної структури метатексту створює велику перспективу, котра дає підстави для цікавих ремінісценцій і алюзій, пов'язаних із глибинними сюжетно-образними архетипами. Михайло Бахтін у роботі «Проблема змісту, матеріалу та форми в словесній художній творчості», описуючи діалектику існування літератури, відзначив, що, окрім даної митцю дійсності, він має справу також і з попередньою і сучасною йому літературою, із якою перебуває в постійному «діалозі» [1].

Завдяки розширенню рамок твору методом інтертекстуальності автор порушує лінійність, викликає до життя варіабельність прочитання тексту, породжує в реципієнта асоціативні зв'язки з раніше отриманими інформативними пластами. Кожна міжтекстова кода відкриває альтернативну площину сприйняття художнього твору, даючи простір для індивідуального осмислення та потрактування його підтекстового й надтекстового навантаження.

Значення концепції інтертекстуальності давно вийшло за межі суто теоретичних підходів до цього феномену. На сьогодні це інструмент для осмислення творчих глибин мистецтва, літератури

зокрема. За справедливим спостереження Наталії Фатєєвої, «введення інтертекстуальності – це насамперед спроба ... переосмислення прототексту з метою отримання нового сенсу “свого” тексту» [5, 20]. Завдяки інтертекстуальному фокусуванню на аналітиці роману, дослідник може виявити приховані навіювання на творчий акт письменника, розкрити передумови впливу на митця. Інтертекст – не пародіювання чи цитування – це підсвідомий пласт твору, глибинний поштовх, внутрішня мотивація, провідник до незвіданих глибин роману. Отже, видимий текстуальний простір – це верхівка айсберга. Дослідити весь смисловий потужний шар будь-якого твору можна лише завдяки інтертекстуальному прочитанню.

І насамперед це стосується роману Леоніда Кононовича, чия промовиста назва «Чигиринський сотник» спрямовує думки реципієнта в певну історичну нішу. При цьому автор в ігровій формі створює свій метанаратив, надтекст, у якому події доби Хмельниччини постають у новому концептуальному освітленні. Так, образ національно-визвольної війни 1648–1657 рр. виходить за межі протистояння українців та поляків; в авторській інтерпретації – це вирішальна апокаліптична битва, боротьба сил Добра й Зла, на кону якої стоїть подальше існування чи знищення українського народу. Слов'янська міфологія виступає в романі окремим смисловим плато, на якому й розвиваються реальні події. За Володимиром Проппом, «під міфом розуміється розповідь про богів як божих створінь, у дійсність яких народ вірить» [4, 123]. Сама сюжетна конструкція роману Леоніда Кононовича ґрунтується на міфологічних засадах. Вона подається в системі бінарної опозиції *світлого* й *темного* начал, у боротьбі між дітьми Дажбога та слугами Чорнобога – противенства різнорідних сил. Подібні мотиви широко використовується в романах фантастів, зокрема яскравими алюзіями оперує Дж. Р. Р. Толкін із його «Володарем Кілець» і С. Лук'яненко в тетралогії «Дозорів». Але, на відміну від закордонних колег, автор роману «Чигиринський сотник» не створює так звану «діючу модель» окремого вигаданого світу, він зображає події на тлі рідних пейзажів, із використанням фольклорних замальовок та краплень із язичницьких вірувань як низки важливих складових частин сюжетної лінії, підкреслюючи, що йдеться про вирішення долі саме *української* нації.

Протистояння двох братів Трояна / Дажбога й Триглава / Чорнобога в романі Леоніда Кононовича уособлює собою розбрат єдиного народу, викликаючи асоціативну паралель із Лівобережною та Правобережною Україною. Двополюсність відповідає провідному мотивові амбівалентності світів, що в художній тканині роману відбито в дуальності системи персонажів, умовно поділених на світлих (*Михась, Характерник, Леся*) і темних (*Корнеліус, Кучма, нечиста сила, злий дух*). Цікава деталь: у системі імен героїв (іменнику), що фігурують у романі, закладено дуже сучасні асоціації.

І така прикмета бінарності в системі персонажів є наріжною в романі «Чигиринський сотник», багато в чому заснованому на казкових матрицях з активним уключенням в інтертекстуальне поле алюзій і ремінісценцій, пов'язаних як з історичними українськими реаліями, так і полілогом із текстами світової культури. Володимир Пропп писав, що будь-яка людина розглядає світ як ціле, яке складається з двох взаємовиключних частин. «Світ спочатку виникає як світ моделей, тобто ми виділяємо бінарні опозиції або такі категорії, як *космос – хаос, життя – смерть, культура – природа*. Члени бінарних структур не тільки протистоять один одному, але і немислимі один без одного» (Курсив мій. – Т. М.) [4, 11].

У романі єднальною ланкою між реальним та ірреальним світом виступає *круж Кирик*. Він – посланець, який розкриває лицарям Михасю й Характернику задуми ворога. Оскільки художній твір буквально не наслідує документальну основу, а є художньою імпровізацією, то за сюжетологічний лейтмотив береться основна подія, на фундаменті якої вибудовується авторська концепція бачення тогочасних подій. Леонід Кононович створив інтертекстуальний колаж, наповнивши роман химерними істотами, вигаданими героями. Створивши навколо визвольної війни містичну атмосферу, письменник підкреслює її надприродне походження та важливість. Водночас автор не претендує на вишукану новизну у своєму романі – він творчо виробляє власну художню концепцію містичного й магічного як фундаментальних проявів прароди українців (аналогічно діє письменник і в романі «Тема для медитації»).

Автор часто використовує таку форму елемента повіствування, як сновидіння – аналог паралельної реальності, де темна сила набирає більшої могутності. Отже, боротьба за майбутнє країни ведеться на двох рівнях – реальному, людському, та потойбічному. Тим часом конфлікт набирає всеохоплюючого сенсу. Сон – зброя темних сил: «Як не можна когось погубити, то насилають на

нього сон, там усе примарно, тільки чарівник достеменний. Що хоче він, те і вчинить з чоловіком» [3, 35]. Прикметно, що частина важливих сюжетологічних подій відбуваються саме уві сні: наприклад, утеча головного героя Михася, його порятунок від смерті бісуркенею Лесею.

Усі події в романі відбуваються в атмосфері казковості, таємничого пророцтва. Розкриваючи феномен будь-якої епохальної події, автор заглиблюється в пракоріння народу; тому не дивно, що в романі виявляється пряме звернення до народного фольклорно-міфологічного мислення. За логікою казковості та в ракурсі міфопоетичних площин переосмислюються феномен і роль українського лицарства в процесі державотворення. Антитеза благородних лицарів (козаків) та їхніх супротивників із темного війська є ілюстрацією цього протистояння («Не хочуть нам служити лицарі – сама лише покидь горнеться до нашого пана» [3, 24]). Але було б необачним розглядати казку як історичну хроніку. Точніше було б охарактеризувати «Чигиринського сотника» як казково-фантастичний роман, у якому за основу взято історичні події Хмельниччини, як це постає в першій частині поки що до кінця не видрукуваної трилогії.

Серед наявних елементів чарівної казки можна відзначити такі, як *шапка-невидимка, діброва з обернених у дерева козаків, мотив відьмівського пророцтва про майбутню долю країни*. Типовою для чарівної казки є ключова зустріч героїв, як це бачимо в романі «Чигиринський сотник», – знайомство Михася з дівчиною-бісуркенею Лесею. Герой побував на порозі смерті, поцілений стрілою-змією, і вихованка відьми його врятувала. У подальшому це своєрідне спілкування героїв рятуватиме юнака від загибелі.

Перша частина «Чигиринського сотника», фінал якої залишився, до речі, відкритим, – це так звана увертюра перед головним дійством – битвою між двома світами. Чимало символів має місце в романі. Так, перебіг подій зосереджений довкола Оберегу – символу початку війни («Та ж він як принесе той Оберіг в Україну, то така веремія почнеться, що ми тоді й не поправимо» [3, 22]). Автор навмисне концентрує увагу читача на цьому об'єкті, який, власне, передбачає фінал боротьби. Оберіг – символ перемоги Добра, Дажбогового війська, уособлення свободи, ціна якій – занадто висока – кровопролитна війна під проводом Богдана Хмельницького, котрі прагнуть відібрати український символ віри. Оберіг виступає й символом спокути за прокляття, наслане на предків. Червоний колір, яким він сяє, – передвісник майбутнього кровопролиття. Але концепція роману будується все ж таки на принципі «тут та зараз» і трапляються лише поодинокі натяки на варіанти розвитку подальших подій.

Роман поєднує в собі чудернацьке сплетіння язичницьких вірувань, християнських традицій і біблійських мотивів. Тим самим він розкриває екзистенційну рису українського менталітету – двоїстість вірувань, адже християнство, яке виникло набагато пізніше, у поєднанні з первісними язичницькими віруваннями дало особливу релігію, де Господь-християнство й Дажбог-язичництво постають єдиним цілим. Світ людей і світ міфів переплітаються, утворюючи тим самим готичну реальність. Перебіг подій, покладених у підґрунтя основного сюжетного стрижня, доповнюється вставками, що нагадують міфічні притчі, зокрема, про те, як переодягнений Троян гуляв по світу, битву Велетів тощо. Вельми частотними є алюзії, запозичені з Біблії, зокрема, як Мойсей перевів іудеїв через море. Привертає увагу паралелізм створення Світу – заснування Січі: «Поселив тут Дажбог первого чоловіка і відтоді спочиває на цих землях ласка Господня» [3, 60].

Інтертекстуальними нитками вплетені в загальну канву роману й перегуки з «Конотопською відьмою» Г. Квітки-Основ'яненка (обряд потоплення відьом у річці), «Енеїди» І. Котляревського з її бурлескно-трагестійними прийомами, переказ відомої легенди про козака Мамаю.

Важливу роль у романі відіграє автоінтертекст. Творчість кожного письменника містить стрижневий дискурс-орбіту, довкола якого обертаються його твори. Планета Леоніда Кононовича оточена художніми варіаціями на тему історичного минулого України; автор перманентно перебуває в жанрово-естетичних пошуках, що робить кожен наступний його новий твір не схожим на попередні. Письменник своєю прозою порушує безліч питань: пробудження самосвідомості українського народу, необхідність історичної пам'яті, місце та роль окремої особистості в соціумі на порозі вирішальних подій. За художньою логікою романістики письменника, весь творчий доробок автора є віддзеркаленням його внутрішніх переконань як патріота України, котрий дбає про її майбутнє.

Як відомо, у Леоніда Кононовича свої стосунки з комуністичним режимом СРСР. У «Чигиринському сотникові» ще й ще раз розкриваються історіософські погляди письменника на радянську владу, тому частотними є осмислення часів радянщини, виражені в семантично наповнених алюзіях. Так, на комуністичний режим робляться непоодинокі натяки, як-от ім'я одного з персонажів (Баба Яга – Масква / Московка), або порівняння наради нечисті із партзборами, із їхнім генеральним секретарем і стандартним порядком денним. Тому широко використовується мовний та стилістичний комплекс тих часів, пов'язаний із порушення прав людини й насадженням страху. Це засвідчують вислови «на Соловки його», «із занесенням в особову справу» тощо. І проєкція, якщо народ не схаменеться, на далеке майбутнє українських земель: «Настане пора, коли обплутають усю землю дротом, а в небі залізні птахи будуть літати... Зженуть пани люд Дажбожий у неволю, загатять Дніпро і пороги затоплять. Не буде ні Січі, ні Великого Лугу – житимуть на сих берегах москалі та німота, а козацькі діти будуть московщиною цвенькати» [3, 39].

У романі центральним сюжетним полігоном виступає хронотоп дороги як найбільш поширений часопросторовий вимір художнього світу в літературному творі. На шляху до кінцевого пункту на героїв чекає безліч випробувань, досить часто вони опиняються в порогових ситуаціях – на межі життя й смерті. Михайло Бахтін із цього приводу зазначає: «У хронотопі дороги єдність просторових і часових визначень розкривається <...> з винятковою чіткістю і ясністю. Значення хронотопу дороги в літературі велике: мало який твір обходиться без будь-яких варіацій мотиву дороги, а більшість творів безпосередньо побудовані на хронотопі дороги й дорожніх зустрічей і пригод» [2, 135].

Леонід Кононович удається до твору-симбіонта, у якому працюють численні жанрові модифікації: від козацького вестерну до готичних міфологем. Завдяки широкому розмаїттю жанрових інкрустацій, роман у цілому сприймається як фантастичний сегмент історичного минулого України – у цьому полягає новизна письменника. Він виводить історичну площину на новий рівень переосмислення, стимулюючи реципієнта до співтворчості. Неординарність сюжетного дискурсу позитивно позначилася на читабельності «Чигиринського сотника». Роман притягує читацьку увагу, легко сприймається. Історія для Л. Кононовича – це безкінечний матеріал для інтерпретації, сповнений філософського переосмислення й дидактичної спрямованості. «Чигиринський сотник» – роман для широкої аудиторії читачів, він цікавий як для дорослого, так і для дитини.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Як показує аналіз роману «Чигиринський сотник», автору вдалося, не порушивши очуднення умовностей, досягти історичної достовірності й художньо переконливого змалювання тієї далекої та славної епохи. Як бачимо, художня своєрідність роману зумовлена новаціями в жанрологічній сфері й спеціальному налаштуванні на експериментальну гру з читацькою уявою. Тому роман, хоч і має історичну прив'язку, не перевантажений фактографічними вставками, не є висушеною копією тієї віддаленої епохи, бо насичений алегоричністю та символічністю, що дає змогу подвоїти результат зображально-виражальних інтенцій письменника. Авторіві вдалося створити універсальну книгу, розраховану як на інтелектуального споживача культури, так і на широкий читацький загал.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / Бахтин М. М. – М. : Худож. лит., 1975. – 504 с.
2. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Литературно-критические статьи / сост. : С. Г. Бочаров й В. В. Кожин. – М. : Худож. лит., 1986. – С. 121–290.
3. Кононович Леонід. Чигиринський сотник / Леонід Кононович. – Сучасність. – № 12. – 2009. – С. 18–138.
4. Пропп В. Я. Морфология «волшебной» сказки / Пропп В. Я. – М. : Лабиринт, 1998. – 361 с.
5. Фатеева Н. А. Интертекстуальность и ее функции в художественном дискурсе / Н. А. Фатеева // Известия РАН. Сер. лит. и яз. –1997. – Т. 56. № 5. – С. 12–21.

Статтю подано до редколегії
16.02.2012 р.